

УДК 94 (477.8)

Наталія Горішна

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ (1920–1930 РР.)

У статті охарактеризовано культурно-мистецьке життя Української РСР упродовж двох десятиліть більшовицького тоталітарного режиму, розкрито суть і специфіку творчих методів, толерованих владою упродовж 1920-х рр., які на початку наступного десятиліття були силоміць замінені “єдиноправильним” методом “соціалістичного реалізму”.

Ключові слова: Україна, національна культура, нова економічна політика, більшовизм, тоталітаризм.

Історія України 20–30-х рр. минулого століття дала показовий приклад того, що наявність важелів політичного управління не є гарантією спрямування суспільних змін у бажане для правлячих партій русло. Стоячи на ґрунті державного централізму й плекаючи асиміляторські устремління, правляча в СРСР комуністична партія все ж змушена була йти на суттєві лібералізаційні поступки народам, які у вирі визвольних змагань 1917–1921 рр. виявили прагнення до національного самоствердження. Політика “українізації” була для неї вимушеним кроком і тривала недовго. Але саме в цей час були закладені підвалини для урбанізації в руслі модернізаційних процесів, а в ході формування міської, вже значною мірою національної, ідентичності руйнувалися міфи про “дві культури в кожній національній культурі”, про боротьбу пролетарської і дрібнобуржуазної культур, про уявну легкість подолання відмінностей між містом і селом.

Суспільно-політичні процеси, що відбулися у радянську епоху у своїх дослідженнях висвітлюють С. Білокінь [1], М. Борисенко [2], В. Даниленко [3], Г. Касьянов [4], С. Кульчицький [5], О. Малярчук [6], О. Рубльов [7] та інші вітчизняні науковці. Окремого наукового дослідження потребують наслідки змін у культурно-мистецькому житті УРСР 1920–1930-х рр. та їхній вплив на подальший розвиток етнокультурних процесів у республіці.

29 листопада 1919 р. пленум ЦК РКП(б) прийняв, а VIII Всеросійська партійна конференція, що відбулася згодом, затвердила написану В. Леніним резолюцію “Про Радянську владу на Україні” [8, с. 313–316]. У цьому документі проголошувався тактичний поворот у політиці російських комуністів в Україні. Однак йшлося не про національно-державне будівництво, не про розвиток України як повноцінної держави, а лише про певну увагу до її національної культури. Більшовицьке керівництво, “дарувало” українському народу невелику частину того, що ним уже було фактично завойовано у попередні роки. Але й це була, виходячи з теоретичних засад більшовизму, величезна поступка “націоналам”. “Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. д.) протягом віків придушувалася російським царизмом і експлуаторськими класами Росії, – говорилося у вищезгаданій резолюції, – ЦК РКП ставить в обов’язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури” [8, с. 315].

Ця резолюція в умовах диктатури партії та її державного впливу на хід подій надала певні можливості й стимул до поживлення національно-культурного життя, поклала початок процесові, який згодом дістав назву “українізації”, хоча насправді йшлося про обмежену спробу дерусифікації суспільно-культурного життя в Українській СРР та формування національних більшовицьких кадрів чиновництва для управління республікою в межах єдиної й неділимої Росії.

Реалізація партійних настанов щодо розвитку української мови й культури упродовж 1920–1922 рр. відбувалася нелегко. Це пояснюється, по-перше, складністю воєнно-політичної та економічної ситуації як у республіці, так і власне в більшовицькій Росії, а по-друге, невідповідністю й небажанням багатьох комуністів, передовсім керівників, до здійснення, по суті, нового курсу в національній політиці, прихильним ставленням багатьох з них до ідеї централізму, живучістю великодержавницької традиції. Серед комуністів чимало було таких, що для них все українське асоціювалося з націоналізмом, петлюрівщиною, а відтак – контрреволюцією. Як “контрреволюційна сила” розглядалася інтелігенція, яку таврували, ганьбили і принижували, використовуючи для цього будь-які можливості.

Лібералізація економічного життя в УСРР, спричинена новою економічною політикою (НЕПом), не супроводжувалася перебудовою суспільно-політичних відносин. Політичні порядки в республіці мало змінилися. Диктатура пролетаріату, проголошена більшовиками, фактично була диктатурою партійно-державної верхівки більшовицької партії РКП(б) – ВКП(б). Як державна організація діяла в УСРР її республіканська філія – КП(б)У, яка вже на початку 1920-х рр. перетворилася на єдину легальну політичну організацію. Всі інші партії були заборонені, їхній актив й чимало рядових членів зазнали чекістсько-енкаведистських репресій. Це мало негативні наслідки. В умовах однопартійної системи по суті були ліквідовані можливості для альтернативності й змагальності в розробці найбільш раціональної політики. Партійний монополізм породжував задоволеність, догматизм. З утвердженням, після смерті 1924 р. керівника російських більшовиків В. Леніна, позицій Генерального секретаря ЦК РКП(б) Й. Сталіна, у контрольованій ним і його прибічниками партії все більше маргіналізувалася роль партійних мас, небаченої сили набував партапарат, а сама більшовицька партія перетворилася на ядро командно-адміністративної системи. Одночасно упродовж 1920-х рр. знижувались роль й авторитет Рад. У Радах влада зосереджувалася в основному у виконкомах, а останні втрачали самостійність, перетворившись на підконтрольне партійним органам зняряддя урядування.

Нові обставини поглиблення кризового стану, в якому опинилося суспільство, вимагали від правлячої партії перегляду всієї програми дій, в тому числі й переорієнтації в національному питанні: на зміну революційним методам боротьби прийшли реформістські. В пошуках виходу з політичної кризи РКП(б) змушена була вдатися до проголошення політики “коренізації” по відношенню до національних республік, задекларованої на XII з’їзді РКП(б) у квітні 1923 р., з метою надання їм своєрідної культурно-національної автономії, що у контексті сталінської національної політики було тимчасовим тактичним відступом у цілеспрямованому процесі обмеження суверенних прав національних республік. Однією із складових цієї політики була підтримка партією процесів становлення та розвитку національних культур [9].

Перед місцевим апаратом влади висувалися вимоги поповнення своїх лав за рахунок національних кадрів, користування рідною мовою місцевого населення у державних установах та закладах, сприяння розвитку національної культури. Український різновид цієї політики дістав назву “українізації”. Здійснення цього курсу в національних республіках, у тому числі й в Україні, відповідало насамперед стратегічним інтересам центральної влади, яка прагнула зміцнити свої позиції в національних республіках й легітимізувати більшовицьку окупаційну адміністрацію у національних регіонах колишньої імперії Романових шляхом її позірної “коренізації” й часткового залучення до неї місцевих кадрів управлінців. Завдяки такій тактичній зміні більшовицької національної політики українська національна культура здобула хоча і тимчасову, але все-таки можливість самостійно вирішувати важливі питання в духовній сфері.

Основні завдання й напрями українізації були визначені у декреті Раднаркому УСРР від 27 липня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ”, а також постанові ВУЦВК та РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. “Про заходи із забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови”. Цими рішеннями проголошувалася рівність мов й вказувалося на необхідність надання допомоги в процесі розвитку української мови. Для проведення українізації була створена комісія на чолі з секретарем ЦК КП(б)У В. Затонським. Від самого початку політика українізації наштовхнулася на опір з боку русифікованої верхівки КП(б)У. Проте, завдяки наркомату освіти (НКО), очолюваному прихильниками політики українізації, Г. Гриньком, О. Шумським, М. Скрипником, основні її заходи проходили “успішно”. Якщо у 1922 р. українською мовою здійснювалось 20 % діловодства, то в 1927 р. – вже понад 70 %. У 1929 р. навчання українською мовою провадило понад 80 % загальноосвітніх шкіл, 75 % технікумів і 30 % вузів. Тираж українських газет збільшився упродовж 1924–1927 рр. у п’ятеро [10].

Позитивні зрушення в культурному процесі були зумовлені тим, що в тогочасному партійному та державному керівництві переважали представники “м’якої лінії”, натомість їхні опоненти, прибічники уніфікаційно-централізаційного курсу, не лише перебували у меншості, а й до часу вважали з краще не демонструвати власних русифікаційних намірів й не сваритися з “націоналами”.

Зміни в національній політиці партії, прагнення українських комуністів об’єднати всі національні сили на радянській платформі за умов, що радянська влада намагатиметься вирішити історичні українські національні завдання, сприяли згуртуванню в рядах КП(б)У інших політичних сил, народжених революційними подіями в Україні (незалежників, боротьбистів, укапістів та інших). Упродовж 1922–1927 рр. кількість вихідців з інших партій у складі КП(б)У збільшилася з 267 до 930 осіб. Це позитивно позначилося на культурному житті республіки (наприклад, керівництво НКО УСРР очолювали колишні боротьбисти Г. Гринько та О. Шумський). Звичайно, не можна однозначно оцінювати ці складні, часом трагічні процеси. Але безперечним є той факт, що злиття з КП(б)У українських партій спричинило збільшення у ній українського елементу, що разом з іншими чинниками, хай й не без перешкод, поступово вело до українізації партії. Українізація партії, державного та господарського апаратів створювала сприятливі умови для становлення й розвитку національної культури як складової частини державотворчого процесу в УСРР [11, с. 39].

НЕП був спробою інтеграції в рамках єдиного господарчого комплексу якісно різномірних виробничих сил і укладів. Стратегічною метою НЕПу було не створення нового типу багатокладної економіки, а навпаки – максимально швидке її подолання й створення однорідного соціалістичного суспільства. М. Горінов характеризує НЕП як засіб подолання різкого розриву між містом і селом в “технологічному (індустріальний і доіндустріальний характер виробничих сил), організаційно-виробничому (велике – дрібне виробництво), політекономічному (держсоціалізм – дрібнотоварний уклад) та інших відносинах”.

Перенісши все вищезгадане на проблеми культурного життя України, можна узагальнити: НЕП в культуротворчому процесі був певною культурною модернізацією (“культурною революцією”), метою якої було інтегрувати культуру міста (як культуру індустріальну, нову культуру) і патріархальну культуру села (чи не єдиного носія національної ментальності українців).

На щастя, в українському культуротворчому процесі 1920-х років тимчасово перемогли прихильники інших поглядів, які прагнули будувати пролетарську, але не інтернаціональну, а національну українську культуру шляхом синтезу досвіду, що, на їх думку, зберігався в культурі села та міста. І хоча в процесі цього творення було чимало помилок і прорахунків, а часом невиправданих жертв і втрат, але злет

української культури в 1920-х рр. є чи не найкращим доказом правильності обраного шляху як єдино можливого для того періоду.

Тривалий час культурний процес в Україні був послаблений тим, що значна частина української інтелігенції не брала в ньому участі. Багато її представників після поразки у визвольних змаганнях емігрувало за кордон (за деякими підрахунками, половина дореволюційної інтелігенції України), значна частина принципово відмовлялася співпрацювати з більшовиками. А пануючий за умов “воєнного комунізму” принцип трудової повинності, який відкидав зацікавленість в реалізації своїх можливостей, навряд чи міг сприяти активізації культурницької роботи. Не вирішувало цього питання ні проведення різних мобілізацій культурно-освітніх працівників, інструкцію щодо проведення яких було затверджено 10 липня 1920 р. на засіданні центральної міжвідомчої узгоджувальної комісії, ні ухвалення низки постанов ЦК на зразок директиви “Про український актив”, де йшлося про притягнення до державної й господарчої діяльності представників української інтелігенції. Хоча слід зауважити, що була певна частина інтелігенції, яка відразу ж сприйняла революційні ідеї, сама була творцем революції. Але більшість ставилася до радянської влади з недовірою, вороже, займаючи вичікувальну позицію. У свою чергу, й більшовицька адміністрація, часто ототожнюючи інтелігенцію з буржуазією, виявляла до неї зневагу й недовіру. Запровадження НЕПу створювало сприятливі умови для включення інтелігенції в процес творення української культури [11, с. 29].

Наслідком декларування більшовиками так званих непівських свобод і оголошення амністії колишнім повстанцям та іншим політичним супротивникам було те, що значна частина інтелігенції, яка емігрувала, сподіваючись, що за економічною прийдє й політична лібералізація, вирішила повернутися на Україну. Набув поширення так званий “зміновіховський рух”, який стимулювався тим, що в республіці в цей час проводилася політика “українізації”, яка створювала сприятливі умови для розвитку української культури. Про масштаби цього руху свідчать такі дані: в 1922 р. тільки з Польщі до України було репатрійовано близько 20 тис. осіб, в тому числі чимало представників інтелігенції [12, с. 118].

Віра у можливість демократизації політичного життя в Україні та намагання покращити добробут свого народу, піднести його до рівня європейських країн спонукали частину української еміграції до активної участі у творенні української держави, у тому числі, і в культуротворчому процесі.

Повернення на Україну зміновіхівців значно активізувало рух за українську державність та культуру. Широкі українські кола, що раніше уникали співробітництва з радянською владою, почали брати участь у роботі державних та громадських установ. Саме в цей період відбулося масове залучення української інтелігенції до наукової й літературної праці, учителювання тощо. Це дало поштовх до активізації всього культурного життя, в результаті чого виникають різноманітні літературні організації та групи, постають видавництва, театри, народжується нове українське кіномистецтво. В період НЕПу в Україні діяло понад 40 мистецьких організацій, які об’єднували у своїх рядах письменників і художників, музикантів і акторів.

Ще 1917 р. у Києві навколо поета, перекладача й літературознавця М. Зерова склалася група поетів і літературознавців, зорієнтованих на створення високого гармонійного мистецтва на засадах творчого засвоєння класичних надбань світової літератури. До об’єднання належали М. Зеров, О. Бургардт (Юрій Клен), М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович. Їхні погляди цілком поділяли літературознавці й критики Є. Голоскевич, А. Лебідь, М. Могилянський, М. Новицький, В. Петров, Б. Якубський. Опоненти згодом назвали це угруповання “неокласиками”. На противагу іншим групам, “неокласики” не дбали за власне організаційне оформлення й не проголошували ідейно-естетичних маніфестів. Однак їхня

присутність у літературному житті 1920-х рр. була вагомою, що впливало не лише на загальний тонус літературного процесу десятиріччя, а й на перебіг літературної дискусії 1925–1928 рр. [13, с. 25–26].

Справді масовими літературними організаціями були Спілка селянських письменників “Плуг” (1922–1932) та Спілка пролетарських письменників “Гарт” (1923–1925). Ініціатором створення й головою “Плугу” був С. Пилипенко. До активних членів організації належали В. Гжицький, А. Головка, Д. Гуменна, Г. Епик, І. Кириленко, О. Копиленко, А. Панів, П. Панч, І. Сенченко, І. Шевченко, П. Усенко тощо. Заслугою літорганізації було те, що вона скеровувала своїх членів на художнє осмислення й освоєння багатоаспектного й драматичного матеріалу життя українського села, чим суттєво доповнювала однобічно-“індустріальну” й іноді навіть примітивно-“пролетарську” орієнтацію інших письменницьких об’єднань. Водночас “Плугові” шкодило доктринерство, прагнення регламентувати підхід письменника до інтерпретації й обробки матеріалу, абсолютизація простоти й доступності форми, що межувало з примітивізмом, курсом на масовість тощо [13, с. 26].

Ті представники вітчизняних літераторів, кого ображало ставлення до української мови й літератури як до “хутірських”, хто прагнув до опанування ними не лише русифікованого міста, а й найпередовшого, за офіційною ідеологією, суспільного класу – пролетаріату, оголосили себе речниками робітництва. У січні 1923 р. вони, за ініціативою В. Еллана-Блакитного, а також В. Коряка, І. Кулика, В. Сосюри, М. Хвильового та ін., заснували Спілку пролетарських письменників “Гарт”. На противагу колегам з “Плугу”, що й надалі віддавали перевагу традиційним народницьким темам, стилю й мові, принаймні частина членів “Гарту” опрацьовувала міську тематику, порушуючи загальнолюдські проблеми й вдаючись до сміливих експериментів, як, наприклад, М. Хвильовий та П. Тичина. Не виступаючи відвертими дисидентами щодо партійної політики, вони рівночасно розширювали межі й можливості застосування української мови, виходячи за рамки офіційного дискурсу й, таким чином, вносили істотні корективи до самої “генеральної лінії партії”, одночасно пропагуючи комуністичну ідеологію (з виразним українським забарвленням) у загальній політиці й світогляді [14, с. 141]. Внутрішні незгоди спричинили вихід зі складу літературної спілки у листопаді 1925 р., незадовго до смерті В. Блакитного (4 грудня 1925 р.), більшості її членів. Після цього “Гарт” фактично самоліквідувався.

Серед інших літературних об’єднань першої половини 1920-х рр. можна згадати київське літературне угруповання “Аспис” (“Асоціація письменників”, 1923–1924 рр.), до якого належали письменники Б. Антоненко-Давидович, В. Атаманюк, Д. Загул, М. Зеров, Г. Косинка, В. Підмогильний, М. Рильський, Н. Романович-Ткаченко, Л. Старицька-Черняхівська, П. Филипович та ін. 1924 р. з цього аполітичного літоб’єднання виділилося угруповання “Ланка” (Б. Антоненко-Давидович, М. Галич, Г. Косинка, Т. Осьмачка, В. Підмогильний, Є. Плужник та ін.), твори учасників якого зазнали незаслужених негативних оцінок з боку вульгарно-соціологічної критики. 1926 р. “Ланка” трансформувалася у літературну групу “МАРС” (“Майстерня революційного слова”), що до неї увійшли Б. Антоненко-Давидович, І. Багрянний, М. Галич, Г. Косинка, В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Тенета, Д. Фальківський та ін. [13, с. 28].

“Ланка”/“МАРС” обстоювала літературно-художні принципи, близькі до “неокласиків”, орієнтувала письменників на постійне самовдосконалення, написання високомистецьких творів, поглиблену увагу до нових суспільних процесів, світосприйняття людини. Ортодоксальна радянська критика інкримінувала “МАРСу” негативне ставлення до соціалістичної дійсності, “дрібнобуржуазне правопопутництво”, що й стало причиною самоліквідації організації 1928 р.

Середина й друга половина 1920-х рр. в УСРР були позначені ускладненням процесів літературного й мистецького життя й загостренням ідеологічної боротьби. Пояснюється це, насамперед, змінами у суспільно-політичному житті країни (СРСР), організаційно-кадровою, а потім і фізичною ліквідацією партійної опозиції, відмовою від НЕПу й курсом на суцільну примусову колективізацію, що надавало більшовицькому режиму все виразніших рис тоталітарної диктатури. Синхронно із цими загальними процесами суспільно-політичної тоталітаризації тривала диференціація літературно-мистецьких сил, їхня конкуренція, яка за умов надмірної політизованості й ідеологізованості набирала патологічних форм. Водночас прагнення багатьох письменників і митців, їхніх угруповань максимально використати всі можливості для повноти самореалізації й досягнення жаданої творчої свободи суперечило лінії компартії на встановлення цілковитого контролю над усіма сферами життя, зокрема забезпечення потрібної їй літературно-мистецької інтерпретації дійсності та виховання зручної для неї “ нової ” людини. Відтак партійна пропаганда постійно використовувала тезу про те, що “ класовий ворог ”, зазнавши поразки у збройній й політичній боротьбі, сподівається натомість реваншуватися на культурному й літературно-мистецькому “ фронті ”.

З літературною дискусією 1925–1928 рр. пов’язані виникнення, існування й доля яскравої літературної організації 20-х років – “ ВАПЛІТЕ ” (“ Вільна Академія Пролетарської Літератури ”). Створена наприкінці 1925 р. у Харкові за ініціативою М. Хвильового як альтернатива масовим й надто офіційним організаціям, як лабораторія професійного удосконалення, вона згуртувала багатьох кращих українських літераторів, колишніх членів “ Гарту ”, окремих представників Спілки селянських письменників “ Плуг ” й літературної організації “ Жовтень ” й справді могла пишатися яскравими талантами: М. Бажан, І. Дніпровський, О. Досвітній, Г. Епик, М. Йогансен, М. Куліш, А. Любченко, П. Панч, І. Сенченко, О. Слісаренко, Ю. Смолич, П. Тичина, Ю. Шпол та ін. Організацію очолили М. Хвильовий, М. Яловий (президент), О. Досвітній. Від самого заснування “ ВАПЛІТЕ ” та її однойменний друкований орган перебували під пильним наглядом й вогнем критики войовничих догматиків й речників офіціозу. Ідеологічна критика на адресу “ ВАПЛІТЕ ” й особисто М. Хвильового особливо посилювалася й набрала скоординованого характеру після утворення організації комсомольських літераторів “ Молодняк ” (1926–1932) (О. Кундзіч, О. Корнійчук, І. Момот, Л. Первомайський, П. Усенко та ін.) та ВУСППу [15, с. 541–542].

Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників (ВУСПП) постала у січні 1927 р. з наміром об’єднати усіх лояльних щодо режиму митців у протидії тим, кого партія вважала носіями буржуазно-націоналістичної чи буржуазно-естетської небезпеки (ВАПЛІТЕ, “ неокласики ”, “ МАРС ”, футуристи та конструктивісти тощо). ВУСПП був українським відповідником сумнозвісного російського РАППу, який домінував у ВОАПП (Всесоюзному об’єднанні асоціацій пролетарських письменників), що його членом був і ВУСПП. ВУСПП намагався контролювати усе літературне життя республіки, претендуючи на роль прямого речника партії в літературних справах (політику спілки фактично визначали її керівники – І. Кулик, В. Коряк, І. Микитенко, І. Кириленко). Як влучно зауважував Ю. Шевельов, “ цілковито підпорядковуючи свою творчість пропаганді партійної лінії ”, члени цієї організації “ писали багато, але твори їхні не мали літературної вартості [14, с. 162] ”. Виразно негативну оцінку діяльності ВУСППу наводить у своїх спогадах Ю. Смолич: “ На кінець двадцятих років запанував у літературному житті-бутті України ВУСПП (аналогічне до РАПП у Росії) – чергова пролеткультівська сектантська формація, а заправляли нею “ напостівці ”. Були вони в літературному процесі нетерпимі до всього, що поза ВУСППом [...] [16, с. 113] ”.

Створення й діяльність ВУСППу з його (негласно підтримуваними ЦК КП(б)У) претензіями на гегемонію у літературному процесі й гаслом “ союзник або ворог ”

(черговою відозміною відомого – “хто не з нами, той проти нас”), посилення нагінок на ВАПЛІТЕ (на початку 1928 р. організація вимушено самоліквідувалася), М. Хвильового, “неокласиків”, на будь-які відхилення від “генеральної лінії” партії, боротьба з “українським буржуазним націоналізмом” – усе це сповіщало посилення тоталітаризації літературно-мистецького життя УСРР.

Дещо в іншій тональності, ніж негласно підтримувана владою діяльність ВУСПП, була витримана наступна постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Політика партії в справі української художньої літератури” від 15 травня 1927 р. (дата першого опублікування). У документі у черговий раз наголошувалася незаангажованість керівництва КП(б)У у змагання між собою тогочасних літературних об’єднань: “Проводячи роботу, скеровану на підвищення соціальної і художньої якості літературного мистецтва, партія поборює всякі контрреволюційні, буржуазно-ліберальні тощо виявлення в літературі. В той же час партія висловлюється за вільне змагання різних угруповань та течій в цій царині [...] Тому жодна з літературних груп, існуючих на Україні, не може претендувати на монополію і на пріоритет [17]”.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Політика партії в справі української художньої літератури” накреслювала й найближчу, бажану для компартії, перспективу уніфікації форм літературної самоорганізації – згуртування “письменницьких сил” на ґрунті більшовицької ідеології у єдиній спілці радянських письменників. У цьому ж партійному документі було закладено підвалини подальшої патерналістської політики ВКП(б) – КП(б)У щодо літературно-мистецької інтелігенції республіки й, відповідно, її (творчої інтелігенції) заангажованості в обслуговуванні ідеологічних потреб тоталітарного режиму.

Суперечливі історіографічні оцінки викликає маловідомий донедавна епізод зустрічі-бесіди 12 лютого 1929 р. групи (40–50 осіб) лояльних до режиму українських літераторів з Генеральним секретарем ЦК ВКП(б) Й. Сталіним у Москві під час тижня української літератури у російській столиці (9–16 лютого 1929 р.) [18]. Радянський диктатор, зважившись на розмову з українськими літераторами, створював цим прецедент: “Адже до цього він публічно не зустрічався з радянськими письменниками, персональних аудієнцій не давав. Був дуже обережний, вперто залишаючись у сфері політики” [19, с. 479].

Постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. “Про перебудову літературно-художніх організацій” підвела ризику під попереднім, відносно ліберальним етапом розвитку літературно-мистецького життя СРСР та УСРР з його різноманітністю художніх об’єднань і угруповань. Згадка у цій ухвалі про реорганізацію винятково асоціацій пролетарських письменників була черговим лицемірством влади – інших асоціацій просто вже не існувало, адже об’єднання непролетарських чи аполітичних митців й літераторів вже були ліквідовані комуністичною адміністрацією наприкінці 1920-х рр.

Важливим результатом трансформації літературних структур стало безпосереднє підпорядкування республіканської письменницької Спілки (СРПУ) – Всесоюзній. Організаційно-структурний рівень уніфікації зміцнювався “методологічною” настановою: формулюванням і директивним впровадженням єдиного для всіх митців “методу соціалістичного реалізму”, який окреслювався або як “правдиве зображення дійсності в її революційному розвитку”, або як “відбиття сучасного історичного процесу в світлі ідеалів соціалізму”. Попри численні декларування свободи творчості й заклики писати правду, метод став синонімом заідеологізованої схематизації життя й “колонізації” художнього бачення [13, с. 58].

Події національно-демократичної революції 1917–1921 рр. створили нову ситуацію у театральному житті. Виникли нові українські театральні колективи, провадився пошук нових стилів та принципів сценічного дійства (в значній більшості спрямованих на відхід від етнографічно-побутового театру).

Найяскравішим періодом, на думку театрознавців, у житті нового українського театру був час 1922–1923 рр. Саме тоді виокремилися три провідних театри, які уособлювали магістральні напрямки театрального мистецтва: “Березіль” Л. Курбаса, театр ім. М. Заньковецької та театр ім. І. Франка. Саме ці колективи були зразковими для решти театрів УСРР, які набували україномовного статусу.

Уже у перших нормативних актах з визначення українізаційного курсу приділялося чимало уваги театрові. Так, у декреті РНК УСРР від 27 липня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ” йшлося про організацію у Харкові українського державного театру та українських театрів на місцях, вжиття заходів щодо створення “українського революційного театрального репертуару”. Під тиском директив центральних органів місцеві партійні структури теж були змушені сприяти українізації театру.

Подальша активізація просвітницького руху, ліквідація неписьменності, створення мережі нових просвітницьких установ, антирелігійна робота – були прямим наслідком проголошення нової економічної політики (як у плані створення умов для розв’язання економічних завдань непу, так і як заходи політичного впливу партії на суспільство за нових умов). Просвітницька робота стала одним із засобів проведення радянською владою своєї економічної та соціальної політики, при чому пріоритетність у вирішенні економічних та соціальних проблем нерідко призводила до нехтування культурними цінностями (особливо, коли йшлося про проведення різних “кампаній”).

Аналіз фактичного і документального матеріалів засвідчує, що проголошення політики коренізації у контексті сталінської національної політики було тимчасовим тактичним відступом у цілеспрямованому процесі обмеження суверенних прав національних республік. Воно мало сприяти зменшенню напруженості в стосунках між національними республіками й центром, дати останньому певну передишку й можливість зібратися з силами для їх дальшої автономізації, зміцнення централізаторської, великодержавницької, шовіністичної лінії в національно-державному будівництві. Міжнародний аспект цієї політики полягав у намаганні більшовицького керівництва привернути до неї увагу “націоналів” за межами СРСР, завоювати підтримку й прихильність робітничо-селянських мас зарубіжних країн й цим прискорити там “антибуржуазні соціалістичні революції”, посилити їхні шанси на успіх.

Усе це стало причиною короткочасності й недостатньої глибини тих перетворень, які проводилися в рамках національної реформи. “Українське відродження” 1920-х років було приреченим не тільки внаслідок більшовицької централізаторської, уніфікаційної політики, але й тому, що проведенню нового курсу чинили опір русифікований партійний і державний апарат, значна частина господарських керівників, репресивно-силові структури. В обстановці постійних пошуків “класових ворогів”, “шкідників” тощо, на людей, котрі активно займалися українізацією, легко було навісити ярлик “чужих елементів”, “буржуазних націоналістів”. У своїй переважній більшості вони стали жертвами репресій і фізично знищені.

Список використаних джерел

1. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С. І. Білокінь. – К., 1999. – 448 с. 2. Борисенко М. В. Житло і побут міського населення України у 20–30-х рр. XX століття / М. В. Борисенко. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2009. – 357 с. 3. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 1920–1930-ті рр. / В. Даниленко. – К.: Либідь, 1991. – 344 с. 4. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст.: Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1993. – 172 с. 5. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с. 6. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с. 7. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних

процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с. 8. *Ленін В. І.* Резолюція ЦК РКП(б) “Про Радянську владу на Україні”: повне збір. тв. [пер. з 5-го рос. вид.] / В. І. Ленін. – К.: Політвидав України, 1974. – Т. 39. – С. 313–316. 9. *Верменич Я. В.* “Українізація”: походження і зміст поняття / Я. В. Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – С. 140–155. 10. *Виговський М. Ю.* Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М. Ю. Виговський. – К.: Генеза, 2005. – 312 с. 11. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920–1930-х рр.: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К.: Глобус; Вік; Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. – 176 с. 12. *Історія українського війська (1917–1995)* / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.; упор. Я. Дашкевич]. – Львів: Світ, 1996. – 231 с. 13. Історія української літератури ХХ століття: [у 2 кн.] / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – Кн. 1: Перша половина ХХ ст. – 464 с. 14. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус: [у 2 кн.] / Ю. Шевельов. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – Кн. 1. – С. 26–279. 15. *Сенченко І.* Нотатки про літературне життя 20–40-х років: Оповідання. Повісті. Спогади / І. Сенченко. – К.: Наук. думка, 1990. – 664 с. 16. *Смолич Ю. К.* Розповіді про неспокій немає кінця: Книга третя: Ще дещо з двадцятих і тридцятих років в українському літературному побуті / Ю. К. Смолич. – К.: Рад. письменник, 1972. – 204 с. 17. *Політика* партії в справі української художньої літератури: Постанова Політбюро ЦК КП(б)У // Вісті ВУЦВК (Харків). – 1927. – 17 травня. 18. *Stalin’s Meeting with a Delegation of Ukrainian Writers on 12 February 1929* / Publ. L. Maximenkov // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. XVI. – № 3/4. – December 1992. – P. 361–431. 19. *Кузякіна Н.* Траєкторії долі / Н. Кузякіна. – К.: Темпора, 2010. – 640 с.

Наталія Горишна

ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ И ИСКУССТВА В УКРАИНЕ (1920–1930 ГГ.)

В статье охарактеризовано развитие культурной жизни Украинской ССР в течении двух десятилетий большевистского тоталитарного режима, раскрыта суть и специфика творческих методов, разрешенных властью на протяжении 1920-х гг., которые в начале следующего десятилетия были силой заменены “единственным верным” методом “социалистического реализма”.

Ключевые слова: Украина, национальная культура, новая экономическая политика, большевизм, тоталитаризм.

Nataliya Gorishna

PECULIARITIES OF THE CULTURAL AND ARTISTIC LIFE IN UKRAINE (1920–1930)

In the article characterizes development of cultural and artistic life of the Ukrainian SSR for two decades of the bolshevik totalitarian regimes reveals the essence and the specificity creative methods that have allowed the authorities during the 1920s, but in early thirties replaced by “only correct” method “socialist realism”.

Key words: Ukraine, national culture, new economic policy, bolshevik, totalitarianism.